

I-6. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susidarymas ir raida iki XV a. pab.

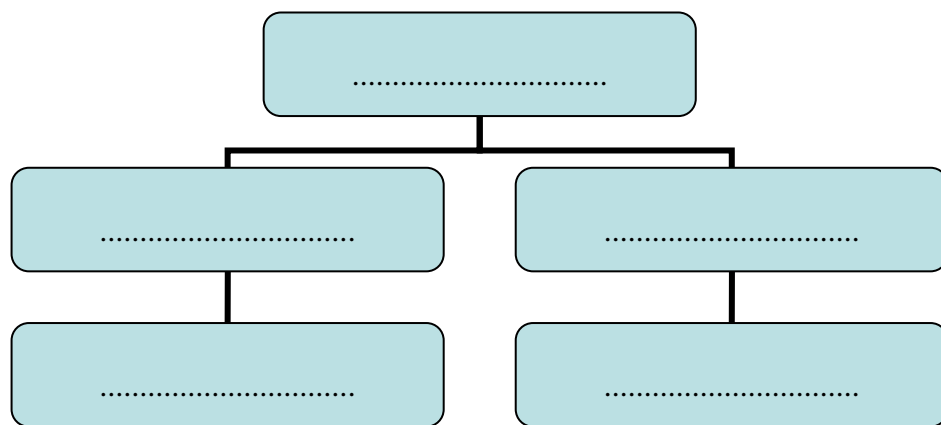
PAGALVOKIME

- Kaip pasikeitė Lietuvos valstybės valdymas nuo susidarymo iki XV a. pabaigos?
- Kurie veiksniai spartino, o kurie slopino Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raidą?

PABANDYKIME

Lietuvos banko išleistose proginėse monetose įamžinti LDK valdovai Algirdas, Gediminas, Kęstutis ir Vytautas, bet iki šiol neišleista Jogailai skirta moneta. Kaip manote, kodėl?

Įrašykite visų šių valdovų vardus į Gediminaičių dinastijos genealoginio medžio ištrauką:

PRISIMINKIME

Valdovo teisė į visą Lietuvos teritoriją formavosi palaipsniui. Didysis kunigaikštis keliaudavo po šalyje išsidėsčiusius centrus. Šiais vizitais jis primindavo apie savo valdžią ir pasinaudodavo jos teikiamomis ekonominėmis paslaugomis. Ilgą laiką nebūta aukščiausios valdžios pastovaus centro. Tiesa, šaltiniai mini Mindaugo Vorutą ar Traidenio Kernavę. Tačiau tose pilyse dar nebūta centrinės valdžios institucijos sostinės prasme. Tik nuo Gedimino valdymo didžiojo kunigaikščio valdžios sąlyga tampa Vilniaus valdymas. Kita vertus, dar ir Gedimino laikais valstybėje egzistavo valdovo domeniui nepriklausiusios sritys. Jose viešpatavo didžiajam kunigaikščiui pavaldūs vietos didikai. Jų valdžia daugiau ar mažiau buvo grįsta alodinėmis tėvonijomis ir įtaka vietos bendruomenėms.

XIII–XIV a. Lietuva prisijungė daug slavų žemių. Viena vertus, jose išsaugoti vietinių kunigaikštijų administravimo papročiai. Kita vertus, slavų žemėse įsitvirtinę lietuvių kunigaikščiai kūrė savo kariauninkų žemėvaldą. Šiuos žmones tarnybos ir žemėvaldos ryšiai siejo tik su nauju kunigaikščiu ir jo dinastija. Jau XIV a. susiklostė aiški dinastijos hierarchija. Pačioje viršūnėje, šalia didžiojo kunigaikščio buvo jį supantys sūnūs, kurie gaudavo didžiausias kunigaikštijas. Kiek žemiau buvo didžiojo kunigaikščio broliai. O žemiausią grandį turėję sudaryti tolesnieji giminaičiai. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dinastija vadinama Gedimino vardu. Daug epitetų galima priskirti šiam valdovui. Jis ir taikus kultūrintojas, ir gabus administratorius, ir sumanus diplomatas, ir tolerancijos skatintojas. Istorikas Edvardas Gudavičius siūlo nepamiršti, kad nereiktų ignoruoti jo kaip karvedžio ir stratego veiklos. Tiesa, dar yra įvairių nuomonių dėl pačios giminės pradžios. Aišku tik, kad dar ankstyvosios Gedimino jaunystės metais (jis gimė apie 1275 m.) aukščiausia valdžia LDK pateko į jo šeimos rankas.

Gediminas suprato, kad tuometinėje Europoje yra vietos tik krikščioniškai valstybei. Jis pradėjo diplomatinę akciją, kuria siekė demaskuoti Ordino kėslus, politiškai, teritoriškai ir ekonomiškai praplėsti LDK. Ir ši Gedimino veikla pasiteisino — valstybės teritorija ir galia išsiplėtė, pagyvėjo prekyba, statėsi miestai, sustiprėjo didžiojo kunigaikščio valdžia. Valdžia tapo dinastinė — po tėvo mirties ją paveldėdavo sūnus. Tokia valstybė sėkmingai galėjo stabdyti Ordino ekspansiją.

Vytautas (1392–1430) sukūrė naują valstybinės valdžios modelį. Jis asmeniniais santykiais grindžiamą valdymo organizaciją keitė pastoviais valstybiniais institutais. Didesnę reikšmę įgijo valdovo rezidencinės pilyys Vilniuje, Trakuose, Kaune, Lucke ir Gardine. Jose Vytautas ėmėsi steigti dvaro pareigybes. Istorikas

Rimvydas Petrauskas mini šaltiniuose aptinkamas tokias XIV a. pabaigos – XV a. pradžios dvaro pareigybes: dvaro maršalka, dvaro arklidininkas, dvaro taurininkas, virtuvininkas, pataurininkis, vėliavininkas, kamarininkas, išdininkas. Ypač reikšminga tapo maršalkos pareigybė. Maršalka vadovavo dvarui, rūpinosi kelionėmis, pasiuntinių priėmimu, ceremonialo laikymusi. Taigi, Vytauto laikais valdovo dvaras tapo politinio gyvenimo centru. Tuo pat metu kaip pastovi institucija susiformavo didžiojo kunigaikščio kanceliarija, įvestos nuolatinės raštininkų pareigybės.

Vytauto laikais pradėtos steigti naujos vietinės valdžios struktūros – vaivadijos. Pirmosios Vilniaus ir Trakų vaivadijos iš esmės atitiko senųjų kunigaikštijų ribas. Panašaus statuso buvo įkurta Žemaitijos seniūnija. Kitos vaivadijos rusėniškose žemėse atsirado jau po Vytauto XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje (Kijevo, Polocko, Naugarduko, Smolensko ir t.t.). Vaivadijų organizavimas naikino likusias dalinių Gediminaičių kilmės kunigaikščių paveldimas valdžios sritis. Miestuose didžiojo kunigaikščio valdžią atstovavo vaitas. Jis rūpinosi mieste renkama mokesčiais ir atliko dalį teisminių funkcijų.

Vytauto pradėti pertvarkymai ankstyvąją valstybę pavertė brandžia viduramžių valstybe – Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste kaip monarchija. Kilo būtinybė ją įteisinti juridiskai – pašalinti pagoniškosios „niekieno žemės“ paveldą ir Krėvos sutarties sukurtą Lenkijos suverenitetą. Pirmą problemą buvo išspręsta Lietuvos krikštu 1387 metais. Santykius su Lenkija reguliavo 1386 m. Jogailos pradėta unija. Ji buvo taisyta naujomis unijomis. 1392 metų Astravo sutartimi Jogaila pavedė Vytautui valdyti visą LDK ir tituluotis

Lietuvos kunigaikščiu. Vytautas prisipažino esąs Jogailos vasalas, kurio žemės po mirties atitenka Lenkijos karaliui. Vytauto ir Lietuvos bajorų Vilniuje ir Lenkijos bajorų Radome 1401 metais pasirašyta sutartimi tarsi patvirtintos ankstesnės sąlygos. Lietuviai prisiekė ištikimybę Lenkijos karūnai, o Lenkijos bajorai

įsipareigojo remti Lietuvą bei bendrai rinkti karalių. Taip Vytautas teisiškai įformino didžiojo kunigaikščio statusą. Horodlės sutartis sudaryta 1413 metais. Lietuvai priklausiusiam pasienio miestelyje buvo pasirašytas sąjungos aktas, nustatęs tolesnius LDK ir Lenkijos karalystės santykius. Pasirašytos trys sutartys: bendra Jogailos ir Vytauto sutartis, žemės privilegija Lietuvos bajorams, privilegija katalikų bažnyčiai Lietuvoje. Pirmajame dokumente primintas LDK „prijungimas“ prie Lenkijos. Tačiau kiti teiginiai stiprina Lietuvos suverenumą. Antai, buvo patvirtintas didžiojo kunigaikščio titulo paveldimumas, įteisinta Lietuvos didžiojo kunigaikščio institucija ir jo valdžios tęstinumas. Tuo pačiu panaikintas 1401 metų Vilniaus ir Radomo susitarimų punktai, skelbę, jog po Vytauto mirties LDK turės grįžti Jogailai ir Lenkijos karalystei. Taigi, šiuo dokumentu buvo pripažintas nuo 1392 egzistavęs LDK valstybinis atskirumas nuo Lenkijos. Lenkijos ponai įsipareigojo karaliaus mirties atveju nesant teisėtų įpėdinių nerinkti naujo valdovo be Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir lietuvių bajorijos pritarimo. Lietuvoje pagal Lenkijos pavyzdį turėjo atsirasti kai kurios naujos vaivadų ir kaštelionų pareigos. Numatyta šaukti bendrus suvažiavimus (seimus). Taip pat 47 Lietuvos ir Žemaitijos bajorų giminės gavo teisę naudotis Lenkijos bajorų giminių herbais.

Visų sutarčių rezultatas – Lietuva nebuvo įjungta į Lenkijos valstybės sudėtį, netapo jos provincija. Dar daugiau, Vytautas siekė tapti „Lietuvos ir Rusijos karaliumi“, t.y. panašiu į daugelio Europos šalių valdovus Dievo pateptuoju monarchu. Nors Vytautui nepavyko tapti karaliumi, Lietuvos kaip suverenios valstybės įtvirtinimą pavyko pasiekti Kazimierui. Jis vainikavosi didžiuoju kunigaikščiu, kai Vilniaus vyskupas uždėjo vadinamąją „Gedimino kepurę“. Šis veiksmas simbolizavo suverenią Lietuvos valstybę.

Reikėtų nuolat prisiminti, jog valstybingumo kūrimas, valstybės tvirtinimas Lietuvoje vyko nuolatinės kovos sąlygomis. Kovota su Rytų Pabaltijyje įsikūrusiais ordiniais (prisiminkime Saulės, Durbės, Žalgirio pergales), su artimesniais ir tolimesniais kaimynais (Lenkija, rusiškoms žemėms, totoriais), net tarpusavyje (Jogailos ir Kęstučio-Vytauto kovos). Nors ir su permainingomis, tačiau visos šios kovos išsaugojo ir išplėtė Lietuvos teritoriją. Tokiomis sąlygomis Gediminaičių dinastijos valdovų užduotis buvo išsaugoti valdžios vientisumą augančioje valstybėje ir apdairia politika užsitikrinti pavaldinių lojalumą.

Daug LDK savarankiškumą skatinančių pokyčių įvyko dar Vytauto valdymo metais. Buvo sukurta Lietuvos valstybės piniginė sistema, imtos kaldinti lietuviškos monetos. Pradėtas vartoti herbas, vėliau pavadintas Vyčiu. Po Vytauto mirties lenkų bajorijos pretenzijos visiškai įjungti Lietuvą į Lenkijos Karalystę atsimušė į Lietuvos bajorijos stiprų nepriklausomybės siekį.

Lietuvos bajorijos viršūnės palaipsniui didino savo įtaką valstybės reikalų tvarkyme. Vis sudėtingėjančiam valstybės valdymui organizuoti buvo kviečiami pasitarimai valdovo dvare. Jau iš Gedimino laikų išlikusių šaltinių žinoma apie jo patarėjus. Be patarėjų veikė ir platesnė reikalus svarstanti kolegija. Apskritai, XIV a. dokumentai liudija, kad prie valdovo veikė tiek kasdienė (mažoji), tiek plačioji (didžioji) tarybos.

Vytauto laikais įvesta nuolatinų tarėjų institucija, sukuriant nuolatinę didžiojo kunigaikščio dvaro tarybą. Iš jos ilgainiui išaugo Ponų taryba ir LDK Seimas. Jau nuo XV a. vidurio galutinai išsiskyrė valdovo dvaro ir visos Kunigaikštystės pareigybės. Aukščiausiais šalies pareigūnais tapo didysis (žemės) maršalka, didysis (žemės) išdininkas, didysis etmonas ir LDK kancleris. Kancleris (atsiradęs Kazimiero Jogailaičio valdymo (1440-1492) pradžioje) tapo antruoju po valdovo šalies asmeniu. Pareigūnus skirdavo pats didysis kunigaikštis. Kita vertus, Lietuvos didikai išsireikalavo tam tikrų sąlygų laikymosi. 1447 metais Kazimieras įsipareigojo į tarnybas skirti tik vietinius kilminguosius, o 1492 metais Aleksandras pasižadėjo skyrimus į tarnybas derinti su Ponų taryba. Istorikas Rimvydas Petrauskas nurodė šioje srityje egzistavus nerašytas taisykles. Svarbiausias pareigybes visada užimdavo tik kilmingiausi asmenys. Susiformavo laipsniško kilimo pareigose tradicija. O pačios aukščiausios pareigybės buvo skiriamos iki gyvos galvos. Nors pareigybės buvo nepaveldimos, tačiau kai kurias iš jų iš kartos į kartą užimdavo tų pačių giminių atstovai. Pareigybės buvo suvokiamos kaip valdžios ir garbės dalykas, todėl už jų ėjimą atlyginimas nebuvo nustatytas. Tačiau, kai kurie pareigūnai už savo atliekamą darbą gaudavo didžiojo kunigaikščio dvarus arba pajamas iš jų.

PRITAIKYKIME ŽINIAS

1. Apie kurias naujas LDK valdymo ypatybes praneša du žemiau pateikti šaltiniai?

LIETUVOS METRAŠTIS PATEIKIA TOKĮ VAIZDĄ

Prie savo gyvos galvos apdalijo visus savo sūnus, ir penkiems savo sūnams davė dalis, būtent: vyriausiajam sūnui Mantvydui — Karačevą bei Slonimą, Narimantui — Pinską, o Algirdui — Krėvą. Be to, Vitebsko kunigaikštis neturėjo sūnų, tik tai dukterį, jis išleido už Algirdo savo dukterį ir priėmė jį Vitebsko žemėn. Karijotui davė Naugardą, Liubartui — Vladimirą su Lucku ir Volynės žemę. O šiuos du savo sūnus paliko didžiaisiais kunigaikščiais: Jaunutį savo sostinėje Vilniuje ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, o Kęstutį Trakuose bei visoje Žemaičių žemėje.

Iš 1324 m. Popiežiaus legatų pasiuntinių pranešimo

... Sekantį rytą mes nuėjome pas brolius pranciškonus klausyti mišių ir prieš mišias kalbėjomės su broliu Mikalojum, klausdami jį, ar karalius yra to paties nusistatymo, kaip jis buvo rašęs apaštališkajam viešpačiui ir visam pasauliui, primygtinai prašydami jo patarimo; iš jo mes sužinojome, kad jis priklauso karališkajai tarybai;

... Po mišių kalbėjomės su broliu Henriku ir Bertoldu, broliais pranciškonais, teiraudamiesi patarimo, kaip ir ankstesniu atveju; jie atsakė, kad karalius turėjęs gerą pasiryžimą, bet, deja, susiklosčius kitoms [aplinkybėms], jis visiškai pasikeitęs ir pasidaręs priešingas; jie patys per visus metus nėra buvę jo taryboje, o dalyvaudavo tik brolis Mikalojus, kurį jie net įtarė dėl tos nelaimės ir dėl atsigręžimo nuo to kilnaus pasiryžimo, kuris gavo pradžią šventosios dvasios įkvėpimu.

Tuo tarpu, kai buvome mišių, karalius pasiuntė [pakviesti] brolių Mikalojų; mes gi po mišių norėjome grįžti į svetainę, brolio Bertoldo lydimi; atvyko karaliaus pasiuntinys ir pašaukė brolius Bertoldą ir Henriką pas karalių.

Po valgio karalius pasiuntė [žmogų] pakviesti mus; atėję mes radome jį savo menėje drauge su savo tarėjais, kurių buvo apie dvidešimt; tai mums labai nepatiko, nes tikėjomės jį rasti patį vieną.

2. Atidžiai panagrinėkite žemiau pateiktą sutarties tekstą. Istorikai iki šiol ginčijasi dėl jo esmės ir vertiną įvairiai:

A. „Lietuvos-Lenkijos tarpvalstybinės unijos aktas“

B. „Tarpdinastinė sutartis“

C. „Lietuvos inkorporacijos (įjungimo) į Lenkijos Karalystės sudėtį aktas“

D. „Jogailos vedybų su Jadvyga ratifikacijos (patvirtinimo) aktas“

E. „Pasiuntinių susitarimą dėl vedybų sąlygų patvirtinantis aktas“

Remdamiesi pačiu tekstu ir savo žiniomis pasirinkite vieną iš galimų vertinimų ir pagrįskite savo atsakymą

Krėvos aktas (1385 m.).

Mes, Jogaila, Dievo galia didysis Lietuvių kunigaikštis, o Rusijos Viešpats ir prigimtinis paveldėtojas, pranešame visiems, kuriems privalu [žinoti] ir kurie skaitys šį raštą, jog mums Šviesiausios Valdovės ponios Elzbietos, Dievo malone Vengrijos, Lenkijos, Dalmatijos ir t. t. karalienės, per didžiai gerbiamus ir kilmingus ponus <...> buvo perduota žinia. Pirmiausia jie pasakė, jog prakilnūs valdovas Jogaila, didysis Lietuvos kunigaikštis ir t.t., paskyrė savo nepaprastuosius pasiuntinys pas ponus Lenkijos karalystės gyventojus, o vėliau ir pas Jos Karališkąją Didenybę. Tie, kurie buvo pasiųsti pas Jos Karališkąją

Didenybę, paėmė su savimi įgaliojančius raštus iš vyresniojo, galingesniojo ir žymesniojo pasiuntinio, būtent iš šviesiausiojo kunigaikščio Skirgailos, didžiojo kunigaikščio pono Jogailos brolio, kuris dėl tam tikrų priežasčių negalėjo pas Jos Karališkąją Didenybę vykti asmeniškai. O jo pasiuntiniai <...> tai poniai, Vengrijos karalienei, šitaip reikalą išdėstė ir pasakė: daug imperatorių, karalių ir valdovų norėjo, troško, siekė susijungti su šiuo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu amžinos giminytės ryšiais, tačiau Visagalis Dievas išsaugojo šį įvykį dėl Jos Karališkosios Didenybės. Todėl, šviesiausia valdove, šių išganingų apeigų vardan tegu Jūsų Didenybė priima šį poną didįjį kunigaikštį Jogailą kaip sūnų ir tegu atiduoda jam kaip teisėtą žmoną savo mylimą dukterį, garbingąją ponią Jadvygą, Lenkijos karalienę. Tikime, kad dėl to sustiprės Dievo šlovė, sielų išganymas, gyventojų garbingumas, karalystės augimas. O kol visa tai, apie ką kalbama, pasieks numatytą tikslą, didysis kunigaikštis ponas Jogaila su visais savo dar nepakrikštytais broliais, artimaisiais, didikais, didesniais ir mažesniais bajorais, jo žemėse gyvenančiais, siekia, nori ir trokšta priimti Šventosios Romos Bažnyčios katalikų tikėjimą. Nors to siekė daugelis įvairių imperatorių ir valdovų, niekas ligi šiol to padaryti negalėjo, kadangi galingasis Dievas šią garbę Jūsų Karališkajai Didenybei išsaugojo. Šio reikalo svarbai, aiškumui ir tvirtumui [pabrėžti] tas pats didysis kunigaikštis Jogaila žada atverti ir paskirti visus savo turtus, kad padengtų abiejų valstybių – Lenkijos ir Lietuvos – nuostolius, jeigu tik pati Vengrijos ponija atiduos jam kaip žmoną savo dukterį Jadvygą, minėtą Lenkijos karalienę. Be to tas pats didysis kunigaikštis Jogaila žada tam tikrą pinigų sumą, kaip užstatą, sutartą tarp ponios ir Vengrijos karalienės iš vienos pusės ir Austrijos kunigaikščio – iš kitos, būtent du šimtus tūkstančių auksinų duoti ir išmokėti. Be to tas pats didysis kunigaikštis Jogaila žada ir įsipareigojo visas užimtas ir prarastas Lenkijos Karalystės žemes, kad ir kas jas būtų atėmęs ir užėmęs, savo pastangomis ir ištekliais vėl suvienyti. Taip pat didysis kunigaikštis Jogaila pažada visiems krikščionims, o ypač abiejų lyčių žmonėms, kurie iš Lenkijos žemių buvo pagrobti ir kariaujančiųjų papročiu išvesti, grąžinti buvusią laisvę ir leisti jiems keliauti, kur panorės. Pagaliau minėtasis kunigaikštis Jogaila pažada savo Lietuvos ir Rusijos žemes prie Lenkijos karalystės Karūnos visiems laikams prijungti.

O mes, Jogaila, didysis Lietuvių kunigaikštis, pasiuntinių pranešimus iš mūsų pusės minėto Skirgailos, brangiausiojo mūsų brolio minėtiems ir išvardintiems Lenkijos karalystės baronams pateiktus ir tam tikru būdu paskelbtus, taip pat per to paties mūsų brolio pasiuntinius šviesiausiajai Valdovei poniai Elzbietai, minėtai Vengrijos karalienei, panašiai ir minėtu būdu išdėstyti, dalyvaujant tiek ponios karalienės, tiek vengrų ir lenkų minėtiems pasiuntiniams, kurie pas mūsų Šviesybę buvo atsiųsti, kartu su žemiau įrašytaisiais mūsų broliais, lietuvių

kunigaikščiais, ponu Skirgaila, Kaributu, Vytautu, Lengveniu, taip pat kitų mūsų brolių – dalyvaujančių ir nedalyvaujančių vardu patvirtinome ir paskelbėme tiek minėtai poniai karalienei, tiek minėtiems Lenkijos Karalystės ponams. Šiuos pranešimus, pakabindami mūsų ir mūsų žemiau nurodytųjų brolių antspaudus, patvirtinome kaip galiojančius ir visais punktais priimtinus. Duota Krėvoje, pirmadienį, Švenčiausios ir Garbingiausios Mergelės Marijos Dangun ėmimo dienos išvakarėse, 1385 Viešpaties Metais.

3. Kurie žmonės ir apie kokį „reikalą“ kalbėjosi sprendžiant iš Vytauto laiško?

IŠ VYTAUTO LAIŠKO

Ir kai buvome priimti Jūsų miegamajame, pradėjo Viešpats Romėnų karalius [Zigmantas] su Jūsų Šviesybe kalbėtis, primindamas vakarykštį reikalą, o Jūsų Šviesybė tuojau pasakėte, kad Jūs tam pritartumėte ir džiaugtumėtės. O mes [Vytautas] lietuviškai Jums pasakėme: Viešpatie Karaliau, neskubėkite su tuo reikalu...

4. Kas lėmė LDK valdymo pokyčius XV a. antroje pusėje?

IŠ 1492 M. DIDŽIOJO KUNIGAIKŠČIO ALEKSANDRO PRIVILEGIJOS
(§ 14) *Taip pat kokius tik nutarimus ir dalykus su ponais mūsų tarėjais baigsime, nustatysime ir nuspręsimė, tų su nieku kitu neprivalėsime pakeisti, pataisyti arba panaikinti.*

(§ 15) *Taip pat, kada kai kuriuos nutarimus ir reikalus pasitarime su mūsų ponais reikės apsvarstyti ir tie ponai tam nepritars, tai mes neprivalome dėl to pykti ant jų, bet, ką tik jie mums patars mūsų ir bendrai gerovei, mes tai įvykdysime.*

(§ 16) *Taip pat dignitorijas, sričių valdymą ir visas kitas pareigybes arba paveldimą turtą turėsime suteikti ne svetimšaliui arba ateiviui, bet tik tai vietiniams...*

(§ 17) *Tačiau visų pareigybių ir sričių valdymo mes neprivalome kam nors pavesti be mūsų tarėjų sutikimo...*

5. Įsivaizduokime, kad didžiojo kunigaikščio Aleksandro privilegija buvo šaltiniu lygiai po pusės tūkstančio metų priimtai Lietuvos Respublikos Konstitucijai. Raskime šioje, dabar galiojančioje Konstitucijoje panašių į išdėstyti privilegijoje principų.